

БЕРЕЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ І ВЧИТЕЛЯ ДО ЗДОРОВ'Я УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Шахненко В. І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті приведено короткий виклад здоров'язберігаючих ідей класиків вітчизняної і зарубіжної педагогіки з часів Відродження. Автор вважає, що після сумнозвісної постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» у Радянському Союзі педологія була розгромлена, і почала розвиватись бездітна педагогіка, спрямована на підвищення ефективності навчально-виховного процесу за рахунок руйнації здоров'я учнів. Щоб переорієнтувати вітчизняну педагогіку на збереження здоров'я учнів, автор пропонує увести загальнопедагогічний принцип «Бережливе ставлення вчителя до здоров'я учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи» і на його основі перебудувати зміст професійної підготовки вчителів та навчально-виховний процес ЗНЗ.

Ключові слова: класики педагогіки, педологія, здоров'я учнів, загальнопедагогічний принцип.

В статье приведено краткое изложение здоровьесберегающих идей классиков отечественной и зарубежной педагогики со времен эпохи Возрождения. Автор считает, что после печально известного постановления ЦК ВКП(б) «О педологических извращениях в системе Наркомпросов» в Советском Союзе педология была разгромлена, и начала развиваться бездетная педагогика, направленная на повышение эффективности учебно-воспитательного процесса за счет разрушения здоровья учащихся. Чтобы переориентировать отечественную педагогику на сохранение здоровья учащихся, автор предлагает ввести общепедагогический принцип «Бережливое отношение учителя к здоровью учащихся в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы» и на его основании перестроить содержание профессиональной подготовки учителей и учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: классики педагогики, педология, здоровье учащихся, общепедагогический принцип.

The article gives a summary of health-saving ideas by classics of domestic and foreign pedagogics since the Renaissance. The author considers that after the notorious resolution of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union «On pedagogical perversions in the system of People's Educational Committees» pedology was crushed in Soviet Union, and the childless pedagogics aimed at educational process efficiency

---

© Шахненко В. І., 2011

improvement at the expense of pupils' health destruction started to develop. To redirect the domestic pedagogics to saving of pupils' health, the author suggests to introduce the general pedagogical principle «Careful treatment of schoolchildren's health by the teacher in the educational process of the comprehensive school», and, on its basis, reconstruct the content of professional training of teachers as well as the educational process.

Keywords: classics of pedagogics, pedology, pupils' health, general pedagogical principle.

Йде процес розбудови України як незалежної, демократичної, правової держави. Відбувається оновлення суспільства. Україна поступово входить у Європейське та світове співтовариство.

Під впливом змін у суспільстві відбувається перебудова освіти. Розбудова системи освіти проводиться в напрямку оновлення її змісту та виховання, перебудови структури та збільшення тривалості навчання. Проте цей процес не знімає проблеми здоров'я учнів.

Яке місце проблема здоров'я займала у педагогічній спадщині зарубіжних та вітчизняних педагогів? Яке місце вона займає в сучасній педагогіці? Чи є можливість її розв'язати в сучасній вітчизняній системі освіти?

Вступ

В історії розвитку зарубіжної та вітчизняної педагогіки її класики неодноразово ставили питання про здоров'я дітей. Так, в епоху Відродження італійський педагог Вітторіно де-Фельтре на березі мальовничого озера створив школу «Будинок радості», де чисте повітря, ігри, фехтування, верхова їзда сприяли фізичному розвитку дітей та зміцненню здоров'я. Прикладом особливого піклування про здоров'я дітей можуть бути братські школи України, де монополія в їх організації належала батькам учнів. Так у Статуті Львівської братської

школи (1586 р.) було записано, що дидакал (учитель) повинен «любити всіх дітей зарівно», дбати про них.

Видатний чеський педагог Я. Коменський згідно його принципу природовідповідності, застерігав від переобтяження пам'яті дітей, вимагав, щоб учитель ставився до вихованців, як батько до своїх дітей. Ж.-Ж. Руссо виступав проти середньовічного виховання. Він пропонував створити нову систему природного вільного виховання, яка б не калічила дітей з раннього дитинства, а створювала умови для природного розвитку. Прагненням покращити життя дітей пронизана вся педагогічна діяльність Й.-Г. Песталоцці. Відомий український педагог О. Духнович закликав зберігати й удосконалювати дані людині від природи тілесні та духовні сили, використовуючи для цього фізичну культуру та різноманітні природні рухи. К. Ушинський застерігав, щоб не допускати перевантаження учнів навчальними заняттями. Одним із засобів полегшення навчальної роботи учнів він вважав наочність.

А. Макаренко на практиці показав можливості навчально-трудового процесу, який сприяє нормальному розвитку дітей, не допускає перевантажень навчальними заняттями і тому є бережливим щодо їхнього здоров'я. В. Сухомлинський поставив питання про індивідуальний режим праці й відпочинку дітей у залежності від їхнього здоров'я. На його думку, навчальний процес не можна перетворювати в гонку, бо це може погіршити стан здоров'я учнів. Вчителі, лікарі й члени батьківського комітету вивчають рівень стомлюваності дітей, їх завантаженість навчальною діяльністю. І щоб не перевантажувати дітей, В. Сухомлинський пропонував учителям навчальний матеріал вивчати на уроці, і не перевантажувати дітей домашніми завданнями. Крім цього, він радив розподіл розумового навантаження учнів проводити з урахуванням пів року. Навесні, коли захисні сили організму послаблюються, потрібно до початку березня закінчити вивчення найважливішого теоретичного матеріалу і переходити до поглиблення й систематизації раніше набутих знань, нагромадження фактів для теоретичних узагальнень, необхідних для навчання в наступному класі. Проте ці педагогічні ідеї не завжди виконуються у педагогічній практиці ЗНЗ, що, на наш погляд, стало однією з причин погіршення здоров'я учнів.

Постановка проблеми

У перші десятиліття радянської влади Народний комісаріат освіти РРФСР створив науково-дослідні інститути, обласні й районні педологічні кабінети, які на основі антропометричних вимірювань виділяли нормальних дітей і велику кількість груп з різними відхиленнями («виняткових дітей»), що потребувало відкриття для них великої кількості спеціальних класів і шкіл. Такі підходи у певній мірі давали можливість побачити фактичну картину здоров'я учнів і враховувати одержані дані у вихованні дітей і підлітків.

Все це мало позитивний вплив на розвиток радянської загальноосвітньої школи. Проте, для забезпечення умов навчання та виховання «виняткових дітей» з найрізноманітнішими відхиленнями в розвитку потрібно було відкривати велику кількість нових шкіл і класів, та асигнування на освіту щороку скорочувались. Гальмування у вирішенні цього питання кидало б тінь на ЦК ВКП(б) і Радянський уряд. Тому з цих та інших причин постановою ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекошування в системі Наркомосів» педологія була розгромлена. У цій сумнозвісній постанові вона була піддана жорсткій критиці, названа антинауковою теорією, нецтвом, а використаний нею закон фатальної обумовленості долі дітей біологічними та соціальними чинниками, впливом спадковості і середовища як такий, що знаходиться у протиріччі з марксизмом і практикою соціалістичного будівництва, а діяльність педологів була кваліфікована як шкідлива. І на основі існуючого на той час у країні беззаконня педологію як науку було ліквідовано, а десятки тисяч вчених і педологів-практиків було репресовано як ворожих елементів, — заслано до Сибіру або й розстріляно.

Ця постанова завдала великої шкоди розвитку педагогіки і шкільної практики в нашій країні, яка на той час була колонією Радянського Союзу. На декілька десятиліть педагогіка, психологія і школа були позбавлені використання анкет, тестів, різних методик, які б давали уяву про рівень розвитку дітей, їхнього фізичного та духовного здоров'я. Підставою для такої заборони було твердження про те, що всі радянські діти рівні. Так у результаті

застосування репресивних методів боротьби проти педології та інших наук, у державі склалась авторитарна педагогіка і побудована на цій основі шкільна практика. Тому для навчання і виховання аномальних дітей не розроблялись науково обґрунтовані методики. А питання вимірювання рівня фізичного розвитку та здоров'я дітей були надовго забуті.

До викладеного вище слід додати ще й таке: А. Макаренко, як найавторитетніший педагог того часу, теж виступав проти педології. Зокрема у виступі «Художня література про виховання дітей», зазначивши, що «педологічна думка була ворожим напрямом...» [8,с. 318], бо вона була системою логіки, згідно якої, вивчаючи дитину, ми зробимо висновки [8,с. 318] про те, що з цією дитиною треба робити [8,с. 319], бо метод виводиться з вивчення дитини, а не дітвори в цілому [8,с. 319]. Далі він писав: «Таким чином був зроблений висновок, що оскільки це вивчення повинно привести до різних картин особистості, то й метод виховання повинен бути різний. Одна дитина виявилася однією, її треба так виховувати, вивчили другу — вона виявилась іншою, її треба виховувати інакше, третю — теж інакше, і так, скільки дітей — стільки методів» [8, с. 319]. На жаль А. Макаренко вважав, що теорія індивідуального підходу у вихованні близька до фашистської теорії [8,с. 319].

Як бачимо, А. Макаренко стояв на позиціях виховання громади, колективу і через колектив, і не розумів сутності індивідуального підходу у вихованні. На наш погляд, з точки зору сучасної психології та педагогіки, виховання лише в колективі і через колектив без індивідуального підходу, було помилковим: бо воно не враховує особливостей вихованця, в тому числі і його здоров'я. Такий підхід не націлює на врахування здоров'я учнів у навчально-виховному процесі, що з радянських часів дійшло й до сучасної вітчизняної школи.

В результаті того, що навчально-виховний процес у вітчизняній загальноосвітній школі став нездоров'язберігаючим, свідчать дані, приведені экс-міністрами освіти України. Як зазначено в доповіді тодішнього Міністра освіти і науки України В. Г. Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти, перевантаження шкідливо позначаються на стані їхнього здоров'я: 50 відсотків учнів мають незадовільну фізичну підготовку, зросла кількість серцево-судинних та інших захворювань. [6,с. 22]. Причому, після II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти картина не покращилась.

Як зазначено в «Тезах доповіді Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року», згідно статистичних даних останніх років, зберігається тенденція до погіршення здоров'я й фізичної підготовки дітей та учнівської молоді. Результати щорічних медичних обстежень показали, що за останні 15 років (з 1998 по 2006 рік) кількість дітей віком до 14 років з серцево-судинними захворюваннями зросла з 14,5% до 28,2%; хворобами опорно-рухового апарату — з 31,9% до 67,1%; з надмірною масою — з 7,0% до 8,9% [13, с.21]. Якщо порівняти робочий день дорослої людини й учня, то учень працює півтори зміни.

У доповіді директора Департаменту материнства, дитинства та санаторного забезпечення МОЗ України Р. Мойсеєнко «Здоров'я та розвиток дітей шкільного віку: національні стратегії, політики, цілі та плани впровадження». Необхідність реорганізації медичного забезпечення дітей у загальноосвітніх навчальних закладах України» на науково-практичній конференції з міжнародною участю «Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів » (м. Харків, 21–22 жовтня 2009 року) були приведені дані стану здоров'я дітей від народження до 6-річного віку і від 7-ми й до 14-ти років на тисячу осіб. Якщо ж їх порівняти, то можна побачити таку картину: хвороби кістково-м'язової системи збільшилися у 3,6 рази, захворювання системи кровообігу – у 2,8; на бронхіальну астму — втричі, розлади психіки та поведінки, ендокринної системи збільшились у 2,5 рази.

Якщо підсумувати збільшення кількості цих захворювань, то виходить, що від першого до дев'ятого класу кількість учнів з погіршенням стану здоров'я збільшується вдвічі.

Шляхи реалізації проблеми

На основі викладеного вище, можна зробити такий висновок: не зважаючи на численні ідеї класиків педагогіки щодо формування здоров'я учнів у навчально-виховному процесі, у колишньому Радянському Союзі, а також у певній мірі і в сучасній Україні *державна педагогіка* і педагогічна наука основну увагу спрямовували і продовжують спрямовувати на розробку принципів, які сприяли б підвищенню ефективності навчально-виховного процесу. Так, «Концепція національного виховання» до принципів національного виховання відносить: народність, природовідповідність виховання, культуровідповідність виховання, гуманізація виховання, демократизація виховання, безперервність виховання, етнізація виховного процесу, диференціація та індивідуалізація виховного процесу, послідовність, систематичність і варіативність форм і методів виховання, інтегративність (єдність педагогічних вимог школи) [5, с. 5].

Аналіз навчальних програм вузівських курсів «Педагогіка національної школи України», «Українська народна педагогіка», педагогічних спеціальностей показав, що в підручниках з педагогіки в розділах «Теорія виховання» та «Дидактика» відведено окремі теми або підтеми, присвячені педагогічним принципам.

У навчальному посібнику з педагогіки В. І. Лозової та Г. В. Троцько [7] у підрозділі «Сутність і принципи процесу виховання» виділено принцип гуманізації виховання, урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, виховання в діяльності і спілкуванні, стимулювання дитини до самовиховання, принцип національного виховання та цілісного підходу до виховання [7, с. 32–53]. Значно більше уваги педагогіка приділяє принципам навчання.

Як зазначають В. І. Лозова та Г. В. Троцько, різні посібники з педагогіки визначають такі принципи навчання: принцип науковості, доступності навчання, принцип наочності, зв'язку теорії з практикою, принципи систематичності, системності, свідомості й активності учнів, міцності засвоєння знань, індивідуального підходу, самостійності й активності, виховання в процесі, навчання на високому рівні труднощів та інші [7, с. 223–224].

Отже, у педагогіці та й у змісті професійної підготовки майбутніх вчителів чільне місце, з одного боку, займають принципи навчання, спрямовані на підвищення ефективності навчально-виховного процесу, що здійснюється на уроках по вивченню основ наук, а з другого боку — принципи виховання — на підвищення ефективності виховання у позакласній та позашкільній роботі, а формування, збереження і зміцнення здоров'я дітей і підлітків залишаються за межами цих принципів.

Виходячи з цього, в сучасних умовах соціально-економічної, екологічної та демографічної кризи в Україні, коли процес виродження нації набув обвального характеру (нагадаємо, що населення України з 1991-го по 2011-й рік скоротилося з 52 до 45,8 мільйонів людей, і цей процес починається з сім'ї і школи, бо початкову школу закінчує близько 20, а середню, — лише 5–7 відсотків здорових дітей), виникла потреба у медико-педагогічній просвіті населення, в теоретичній розробці й впровадженні у практику роботи вітчизняної загальноосвітньої школи загальнопедагогічного принципу «Бережливе ставлення вчителя до здоров'я учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи» [Шахненко В. І, 1995]. Цей принцип повинен охопити такі сторони роботи школи: навчально-виховний процес (уроки) і позакласну та позашкільну виховну роботу. У нашому досвіді цей принцип у рівній мірі має відноситись як до дидактики, так і до виховної роботи. Ми пропонуємо доповнити зміст професійної підготовки майбутніх вчителів положенням, згідно якого на основі принципу «Бережливе ставлення вчителя до здоров'я учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи» вони на кожному уроці, на перервах і виховних заходах мають керуватися таким професійним правилом: «Не нашкодь здоров'ю дитини!». Це з одного боку має стосуватися створення здорового мікроклімату, виконання вимог педагогічного такту, створення мажорного стилю в колективі, перспективних ліній (завтрашньої радості), а з другого — пропаганди фізіологічних знань і підготовки учнів до ведення здорового способу життя.

Здоровий спосіб життя учнів ми розглядаємо як сукупність ціннісних

здоров'язберігаючих орієнтацій та настанов, звичок, режиму, ритму і темпу життя, спрямованих на оптимальне збереження, зміцнення, формування, відтворення здоров'я в процесі навчання і виховання, спілкування, гри, праці і відпочинку і передачу його у майбутньому.

Складовими частинами, умовами здорового способу життя є чинники здоров'я:

1) природа (космос та навколишнє природне середовище), гармонія співжиття з природою;

2) соціальне середовище;

3) духовність;

4) сприятливий психологічний мікроклімат у мікро- та макросередовищі, мажор;

5) збалансоване харчування, засноване на живій натуральній їжі;

6) підтримання нормальної маси дітей і підлітків;

7) раціональний режим життя;

8) оптимальний руховий режим;

9) загартування;

10) гігієнічні навички.

Здоровий спосіб життя виключає наявність шкідливих звичок.

В людському організмі генетично закладено ступінчастість його розвитку. Кожна людина з народження у відповідні періоди проходить свої етапи і переломи у фізіології, психіці та світогляді. Тобто кожному періодові розвитку характерні свої особливості. Тому першоосновою підходу до теоретичного розгляду та розв'язання практичних завдань реалізації принципу «Бережливе ставлення вчителя до здоров'я учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи» мають бути їхні вікові особливості.

Висновки

1. Вітчизняні та зарубіжні класики педагогіки з найдавніших часів пропонували численні педагогічні шляхи та засоби збереження, зміцнення, формування й відтворення здоров'я дітей і підлітків.

2. У перші десятиліття радянської влади Народний комісаріат освіти РРФСР створив науково-дослідні інститути, обласні і районні педологічні кабінети, що було значним кроком у дослідженні здоров'я дітей і підлітків. Проте на підставі сумнозвісної постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирчування в системі Наркомосів» педологія була розгромлена, що дало початок розвитку бездітної педагогіки.

3. Після розгрому педології ідеї класиків вітчизняної та зарубіжної педагогіки про шляхи і засоби збереження здоров'я дітей і підлітків за часів Радянського Союзу у системі вітчизняної загальної середньої освіти майже не використовувались і недостатньо використовуються у педагогічній практиці сучасних ЗНЗ.

4. У колишньому Радянському Союзі державна бездітна педагогіка і педагогічна наука основну увагу спрямовували, і в сучасній Україні у певній мірі продовжують спрямовувати на побудову навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах на принципах навчання і виховання, які сприяли б підвищенню його ефективності, а проблеми здоров'я залишаються за межами цих принципів.

5. У результаті побудови нездоров'язберігаючого навчально-виховного процесу у вітчизняних ЗНЗ, здоров'я дітей і підлітків, як його учасників, приблизно через кожне десятиліття погіршується більше, ніж вдвічі.

6. Виходячи з вище викладеного, виникла нагальна потреба введення загально-педагогічного принципу «Бережливе ставлення вчителя до здоров'я учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи» і на його основі перебудувати зміст професійної підготовки майбутніх вчителів та здійснити перепідготовку працюючих вчителів з тим, щоб вони на кожному уроці, на перервах і виховних заходах керувалися такими професійним правилом: «Не нашкодь здоров'ю дитини!».

7. Вітчизняна загальноосвітня школа повинна побудувати здоров'язберігаючий навчально-виховний процес, підготувати учнів до ведення здорового способу життя. При

цьому вчителі мають стати взірцем для наслідування учнями у веденні здорового способу життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2004. — № 1–2. — С. 30–65.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 125–126. — С. 5–8.
3. Історія педагогіки. За ред. М.С. Гриценка. — К.: Вища шк., 1973. — 446с.
4. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2002. — № 2. — С. 2–22.
5. Концепція національного виховання. Схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року // Освіта. — 1994. — 26 жовтня. — С. 5–6, 11–12.
6. Кремень В. Освіта в Україні. Доповідь Міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти / В. Кремень // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти 7 – 9 жовтня 2001. — К., 2002. — 232 с.
7. Лозова Т. І. Теоретичні основи виховання і навчання : Навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. — Харків: «ОВС», 2002. — 400 с.
8. Макаренко А. С. Художня література про виховання дітей //А. С. Макаренко.Твори: в 7 т. Т. 5. — К.: Рад. шк., 1954. — С. 316–344.
9. Ніколенко Д. Ф. Без педології не обійтися / Д. Ф. Ніколенко // Освіта. —1991. — 18 січня. — С. 22.
10. Ніколенко Д. Ф. Педологія; питання теорії і практики / Д. Ф. Ніколенко // Рад. освіта. — 1988. — 24 травня.
11. О педологических извращениях в системе Наркомпроссов. Постановление ЦК ВКП(б) от 4 июля 1936 г. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании // Сб. докум. за 1917–1947 гг., вып. 1. — М–Л.: АПН РСФСР, 1947. — С. 190–193.
12. Практика педологических измерений и основные стандарты // Педагогическая энциклопедия. Под ред. А. Г. Калашникова. При участии М. С. Эпштейна. Т. 1. — М.: Работник просвещения, 1927. — С. 178–214.
13. Якісна освіта — запорука самореалізації особистості: Тези доповіді Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року // Освіта України. Спецвипуск — 2007. — 10 серпня (№ 959). — С. 1–34.